

maattisen epätasa-arvoista käsittelyä. On usein liikuttavaa lukea asiakkaiden valituksia, joissa protestoidaan vastakirjaoikeuden hylkäämistä tai ostomäärien alentamista vastaan. Niistä käy ilmi, että yksilöt on sääliittä paljastettu, eikä vain siksi, että viranomaisilla on suuri määrä henkilökohtaisia tietoja heistä, vaan myös sen takia, etteivät he osaa lähestyä byrokratiaa byrokratian kielellä. Kontrollihallitus hylkää anomuksia viitaten siihen, että kyseinen työläinen tuskin ostaa konjakkia omiin tarpeisiinsa (koska se on niin kallista), että hakijan vanhemmat ovat täysraittia, että hakija tuskin kykenee viettämään säädyllistä ja nuhteetonta elämää. Usein on vain sana toisen sanaa vastaan. Tästä käytännöstä huolimatta puolet ruotsalaisista oli vielä vuonna 1944 tehdyn Gallupin mukaan vastakirjajärjestelmän säilyttämisen kannalla. Vasta kun vapaasta osto-oikeudesta tuli poliittisesti uskottavampi vaihtoehto kuin kieltolaista, alkoi vastakirja menettää kannatusaan.

Tiukasta säännöstelystä huolimatta oli alueellisia eroja käytännön sovellutuksissa, kuten Per Frånberg ja Ilpo Koskikallio osoittavat. Itse asiassa Brattin systeemi oli omiaan säilyttämään Ruotsin alkoholikulttuurin sisäisen vaihtelun. Kirjoittajat erottavat kolme erilaista osakulttuuria: urbaanin suurkaupunkikulttuurin, eteläruotsalaisen liberaalin sekä syrjäseutujen agraarisen ja rajoittavan alkoholikulttuurin. Vasta 1970-luvulle tultaessa kirjoittajien mielestä on mahdollista puhua yhtenäisestä ruotsalaisesta alkoholikulttuurista.

Sukupuoli- ja luokkaerojen vaikutus vastakirjanomistajien käsittelyyn on Kettil Bruunin kohteena luvussa IX. Varsin yksimielisesti hyväksytty periaate oli, että naista ja miestä tuli kohdella eri tavoin. Naimisissa olevat naiset

eivät yleensä saaneet omaa vastakirjaa, yksin asuville voitiin myöntää rajoitettu ostomäärä. Vielä vuonna 1952 menetti 1 000 naista vastakirjansa avioliiton solmimisen takia! Minkäänlaista organisoitua tyytymättömyyttä naisten kohtelu kohtaan ei ole dokumentoitavissa, ja vielä vuonna 1951 erään tiedustelun mukaan vastusti enemmistö naisista yhtäläisen osto-oikeuden periaatetta.

Säännöstelyjärjestelmän tullessa voimaan Bratt oli sitä mieltä, että sen tulisi kohdistua työväenluokkaan erityisen ankarana. Hän katsoi tämän olevan työväestön omien intressien mukaista eikä siksi halunnut kutsua järjestelmäänsä luokkalaiksi. Bruunin analyysi vastakirjapäätöksiin tuleista valituksista osoittaa, että ylemmillä yhteiskuntaluokilla oli suurta etua kyvystään puhua byrokratian kanssa sen omalla kielellä. Kaikkein ylin yhteiskuntaluokka ei jättänyt valituksia tehdyistä päätöksistä, minkä Bruun tulkitsee osoittavan heidän saaneen kaiken tarvitsemansa alkoholin, esim. ylimääräisten ostomäärien avulla.

Leif Lenke käsittelee luvussa X suhtautumista järjestelmän vaikutuksiin. Alkoholin kulutus pysyi suhteellisen vakaana, mikä oli raittiusliikkeen mielestä huono tulos, koska suunnan olisi pitänyt olla laskeva. Keskustelussa alkoholihaitoista ei Lenken mukaan paljontaan noteerattu kuolleisuustiloissa näkyviä positiivisia vaikutuksia. Systeemiä kritisoivat puhuivat jatkuvasta nuorisouppumuksen kasvusta, vaikka juoppumustapausten määrä pysyi selvästi alhaisempana kuin vastakirjaa edeltäneenä aikana. Alkoholilakirikkomusten määrä pysyi suurena, kun taas väkivaltarikoksien määrä oli pienempi kuin aikaisemmin. Lenken näkemys onkin, että vastakirjasysteemi rajoitti vakavia alkoholihaittoja, koska

suurkuluttajien henkilökohtainen vuosiannos pysyi rajoituksen ansiosta suhteellisen alhaisena.

Loppuluvussa tekijät pohtivat, mitä säännöstelyjärjestelmän kokemuksista olisi opittavissa ja millaisia johtopäätöksiä niistä olisi tehtävä esim. ajankohtaisessa huumekeskustelussa. Tekijät suhtautuvat varsin kriittisesti yksilöllisen valvonnan tiukentamiseen nykyaikana.

Nuoremman lukijan silmissä Brattin järjestelmä vaikuttaa ällistyttävän tunkeilevalta ja autoritaariselta — ollakseen ajallisesti niin lähellä nykyaikaa. Mutta oliko vastakirjasysteemi ainutlaatuisen ja poikkeus kaikesta muusta valtion toiminnasta? Miksi järjestelmä herätti niin vähän vastarintaa ja kritiikkiä? Olisiko niin, että ”ruotsalaisen ryyppyn” historia onkin vain osa yhtenäistä ja samanhenkistä ruotsalaista kontrollitraditiota?

”Ruotsalainen ryyppy” on kovin sisällökäs kirja ja tarjoaa jännittävää luettavaa. Muutamissa luvuissa — lähinnä hallintoa ja politiikkaa koskevissa — lukija kuitenkin välillä eksyy henkilöiden ja instituutioiden viidakossa. Näissä kohdin epäilee sosiologien tilapäisesti päihtyneen historiallisten lähteiden tarjoamista herkullisista tarinoista ja yksityiskohdista.

Kerstin Stenius

Kansa joi — lähteet kertovat

Ilkka Mäntylä: Suomalaisen juoppouden juuret. Viinanpolto vapaudenaikana. SKS:n Toimituksia 423. Pieksämäki 1985, 269 sivua, kuvitettu

Ilkka Mäntylä on tutkimukseensa ”Suomalaisen juoppouden

juuret” ottanut tehtäväkseen ”luoda yleiskuvan viinanpoltosta vapaudenaikana”. Vapauden ajalla tarkoitetaan Ruotsin — ja siten myös Ruotsin kuninkaan Pohjanlahden itäpuolella asuvien alamaisten, suomalaisten ja pohjalaisten — historiaa vuosina 1721—1772. Erityisesti Mäntylä haluaa kiinnittää huomiota viinanpolton leviämiseen ja sen merkitykseen tänä aikana.

Mäntylän tutkimuksen juuret

Teos, jonka Mäntylän tutkimus lähinnä korvaa tai ylittää, on Uno Tuomisen ”Viinan käyttö ja sen vastustaminen vapaudenajalla” (Suomen entisyyttä I. Toim. Gunnar Suolahti ja Kaarlo Blomstedt. Porvoo 1928, 92 sivua). Referoin aluksi muutamalla sanalla Tuomisen työtä, jotta selvemmin kävisi ilmi, missä ”Suomalaisen juoppouden juuret” tuo uusia näkökulmia ja uutta tietoa. Tuomisen pikku tutkimus, joka sitä paitsi lienee hänen esikoisensa aihepiiristä, on yllättävän moderni otteeltaan. Siinä lähdetään alkoholin käytöstä eri kansalaispiireissä (talonpoikaisväestö, kaupunkiväestö, papisto, muu virkamiehistö, naiset ja lapset) ja erilaisissa sosiaalisissa tilanteissa (anniskelu, lääkekäyttö, juhlat). Vasta näiden tarkastelujen jälkeen Tuominen paneutuu paloviinalainsäädäntöön ja sen onnistumisen arvioimiseen.

Tuomisen tuloksissa korostuu viinanpolton kiinteä kytkeytyminen maatalouteen ja talonpoikaiseen elämään. Pysyvin vaikutelma ajan paloviinakysymyksestä oli Tuomisesta se hellittämätön sitkeys ja itsepintaisuus, jolla maata viljelevä väestö piti kiinni rakkaasta viinanpoltostaan. Toinen Tuomisen tulos on se, että aikakauden alkoholipolitiikka alituisella vaihtelullaan pikemminkin edisti kuin ehkäisi ”vallitsevaa viinatulvaa”. Alkoholipolitiikan

epävakaisuuden synnyttivät ”säätysten” erilaiset intressit, kato vuosien viljansäätötarve ja viinanpolton kasvava merkitys valtion tulolähteenä. Hyvin realistisesti Tuominen toteaa, että ”siiveellisiin syihin vetoaminen on lainsäätäjällä useimmiten ollut vain apukeino taloudellisen päämäärän saavuttamiseen”.

Tuominen kertoo työssään myös aikalaisiantuntijoiden arvioista viinanpolttoon käytetystä viljämäärästä. Arviot vaihtelivat 300 000 tynnyristä jopa miljoonaa viljatynnyriin saakka. Tuominen ei tehnyt sitä virhettä, että hän olisi pitänyt näistä arvioista korkeinta luotettavimpana. Hän toteaa vain viileästi, että ”joka tapauksessa osoittavat jo alhaisimmatkin näistä luvuista, että viinankäyttö oli saavuttanut vapaudenajalla huomattavan laajuuden”. Vielä on mainittava Tuomisen näkemys viinanpolton yleistymisen ajankohdasta. Tänä ajanjaksona hän pitää 1600-luvun loppupuolta ja siten kiistää sen ajatuksen, että polttotaito olisi yleistynyt vasta isonvihan aikoina 1700-luvun alussa venäläisen miehitysajan negatiivisena jälkiseurauksena.

Mäntylän tutkimuksen 200-sivuisen tekstiosan rungon muodostaa luku ”Ruotsin valtakunnan alkoholipolitiikka vapaudenaikana” (s. 40–160). Sitä edeltävät lyhyet katsaukset viinanpoltotaidon saapumiseen Pohjolaan ja viinanpolton tekniikkaan valituskirjoitusten mukaan esitettynä. Pääluvun jälkeen on kaksi yhteenvetolukua.

Mäntylän teoksen rakenne on tavallaan päinvastainen verrattuna Tuomisen tutkimukseen. Mäntylällä alkoholipolitiikan pikkutarkka tarkastelu edeltää jäljessä tulevaa ylimalkaista alkoholin käyttöä ja merkitystä koskevaa osaa. Tässä suhteessa tutkimuksen tekstiosan rakenne on tavoitteen asettelu ja Mäntylän

keräämän uuden empiirisen aineiston (liitteet I–V) valossa yllättävä ja ristiriitainen, sillä molemmat olisivat antaneet mahdollisuuden vapauden ajan alkoholiohjelmien sosiaalishistorian kirjoittamiseen. Mäntylän esityksessään siellä täällä väläyttämät esimerkiksi tapaukset, joita on poimittu tuomiokirjoista, sakkoluetteloista yms., antavat vaikutelman monipuolisesta ja varmasti suuritöisestä aineistosta, joka olisi mahdollisesti riittänyt systemaattisempaan käsittelyyn.

Alkoholipolitiikan juuret

”Suomalaisen juoppouden juurien” päätulos liittyy valtiopäiväpolitiikkaan. Mäntylä osoittaa vakuuttavasti, että päinvastoin kuin aiemmin on esitetty, alkoholipolitiikan rintamat eivät 1700-luvulla menneet valtiopäivillä hatut-myssyt-puoluejaon mukaan (hatut = sotapolitiikan kannattajat, myssyt = vähemmän sotaisat), vaan että kumpikin valtiopäiväpuolue harjoitti vallassa ollessaan samanlaista alkoholipolitiikkaa. ”Vapaudenajan alkoholipolitiikan tulkinnaissa on selvintä palata käyttämään säätystä ja niiden kannanottoja selityksiperustana.” Tulokseen liittyy monia ongelmia. Säätö on tietysti vain valtiopäiväpolitiikan kuvaamisessa käyttökelpoinen käsite. Mutta entä muut elämän alueet? Tulos jää helposti vain vanhemman tutkimuksen kritiikiksi, mutta eteneminen uusiin positiivisiin tuloksiin jää puolitiehen epäanalyyttisen säätö-käsitteen varassa.

Kun tulos tutkimuksen tavoitteisiin nähden on hiukan triviaali, vaikuttaa teoksessa alkoholipolitiikalle keskustelulle ja valtiopäiväpolitiikalle annettu keskeinen asema suurelta. Vastapainoksi on todettava, että nimenomaan lainsäädäntöprosessi ja sen seuraukset (mm. lain noudattaminen) tulevat erinomaisesti

käsittelyiksi. Teoksesta voidaan-kin saada hyvin yksityiskohtainen kuvaus siitä, miten suomalaisen alkoholipolitiikan kaikki peruspiirteet — politiikan ailahtelevaisuus, viinatulojen merkitys valtiolle, hyökkäävä holhousmentali-teetti — syntyivät jo vapauden ajalla. Suomalaisen alkoholipolitiikan juuret todellakin ovat 1700-luvulla.

Uusia tuloksia

Ilkka Mäntylän laaja teos sisältää valtavan määrän uutta tietoa 1700-luvun alkoholioloista. Hän on kaivanut esiin huomattavan määrän uutta aineistoa ja esittää ensimmäistä kertaa systemaattisesti kvantitatiivista aineistoa mm. viinapannujen yleisyydestä, kaupunkien viinanpoltosta, alkoholiverotuksesta ja alkoholirikkeistä Suomessa 1700-luvulla. Tässä suhteessa teos selvästi ylittää pelkän valtiopäiväkronikoinnin ja asetuskokoelman säädösten referoinnin rajat. Erinomaisia jaksoja on tässä mielessä esimerkiksi (s. 61–66) kuvaus juopumuksen kriminalisoimisesta ja papiston yrityksestä luoda 1730-luvulla jonkinlainen paikallishallintoon kytketty kansalaisten moraalien ja tapojen valvontajärjestelmä. Samoin ovat kiinnostavia katsaukset vuosien 1756–1760 kieltolain noudattamiseen (s. 110–119) ja papiston uuteen rajoitusoperaatioon 1760-luvulla kestitsemistä rajoittavien vapaaehtoisten sopimusten avulla (s. 133–141). Näissä jaksoissa vii-lahtaa se uusi, sosiaalihistoriallisempi ote, jota alkoholiolojen historian tutkimuksessa tarvittaisiin.

Kansa joi — mutta paljonko?

Toinen Ilkka Mäntylän tutkimuksen päätulos — ja tämä tulos liittyykin kiinteästi asetettuun tutkimustavoitteeseen — on se, että 1700-luvulla viinapannujen

määrä kasvoi huomattavasti. Tutkimuksessa käytetään jopa adjektiivia ”räjähdysmäisesti”, mikä voi olla vaarallista.

On varmasti totta, että viinapannujen määrä kasvoi vapauden aikana, etenkin maan itäisissä osissa. On kuitenkin muistettava, että esimerkiksi tutkimuksen sivulla 175 olevassa vertailussa luvut eivät ole vertailukelpoisia. Samoin taulukon I perusteella saatu tulos viinapannujen suuremmasta yleisyydestä Länsi-Suomen lääneissä voi johtua ainakin osittain vertailussa käytetyn ruokakunta-käsitteen epäselvästä määrittelystä.

Viinapannujen lukumäärän kasvun pohjalta tutkimuksessa tehdään johtopäätöksiä viinanpoltton kokonaismäärän kasvusta ja ”juoppouden” kasvusta. Riippumatta siitä, kuinka tarkkoja viinapannujen lukumäärää koskevat tiedot ovat, olisi alkoholin käytön kasvua arvioitaessa kuitenkin otettava huomioon oluen kulutuksen ja tuontialkoholin käytön ilmeinen väheneminen (vrt. s. 194). Aivan tuulesta temmattu on Mäntylän laskelma (s. 197), jonka mukaan 1700-luvun ihmiset olisivat käyttäneet enemmän alkoholia kuin nykysuomalaiset. Laskelma perustuu arvioon viinanpolttoon käytetyn viljan kulutuksesta (miljoona tynnyriä); se on yhtä uskottava kuin vaikkapa kolmasosa arvion määräst. Tässä suhteessa Uno Tuomisen kommentti vuonna 1928 tähän kysymykseen oli arvostelukykyisempi.

Ilkka Mäntylä väittää myös (s. 198), että viinapannujen yleistyminen on osoitus elintason noususta vapauden aikana. Tämä vaikuttaa liian yksinkertaiselta johtopäätökseltä. Mitä elintason nousua se on, kun talonpoika joutuu käyttämään ansionsa henkilökohtaisen kulutuksen sijasta viinapannuihin investointiin? Ja nouseeko elintaso, kun lakataan

panemasta olutta omaan tarpeeseen ja ryhdytään polttamaan viinaa myyntiä varten? Eikö olekin aivan mahdollista, että syynä viinapannujen hankkimiseen oli jonkin traditionaalisen talonpoikien käteistulolähteen ehtyminen? Esimerkiksi Itä-Suomessa, Saimaan vesistöalueella, tervanpoltto lakasi kokonaan 1700-luvun alun kahden rajansiirron takia; ne eivät ensin Viipurin ja sitten Haminan Venäjän puolelle. Samaan aikaan — 1720-luvulta aina 1770-luvulle — vaivasi parhaita karjatalousalueita karjarutto (pernarutto), jota vastaan taisteltiin etupäässä karjantuotteiden (mm. voin) myyntikielloilla. Ehkä viinanpoltto myyntiä varten korvasi terva- ja voitulojen ehtymistä? Viinanpoltton ja paloviinan anniskelun kytkeytymisestä maatalouden olisi ehkä voinut tutkia syvemmälti. Yksi esimerkki tässä suhteessa olisi ollut Olle Sirénin tutkimus Sarvlaxin kartanosta.

☆

Ilkka Mäntylän teos ylittää monin kohdin pelkän hallintohistorian rajat ja etenee kohti sosiaalishistoriallisempaa otetta. Tutkimus on sujuva, helppolukuinen. Huolellisesti valitut esimerkit (esim. sivun 192 salakuljettaja Matti Känni!) antavat kuvan lähteiden perusteellisesti hallinnasta. On mielenkiintoista, että kah-ta raamatunhistoriallista aihetta lukuun ottamatta kaikki kuvat (sivuilla 80, 87, 119, 129, 138, 155 ja kansi) esittävät säätyläisten ”juopottelua”. Eikö todellakaan yhdenkään 1700-luvun taiteilijan näköpiiriin koskaan osunut se talonpoikainen rahvas, jonka ”juhlatapoihin kuuluva runsas alkoholin käyttö oli yleisesti tiedostettu ongelma”? Vai eikö kansa ol-lutkaan niin juoppoa?

Matti Peltonen